

EGY AMERIKAI... BELGRÁDBAN
John Reed tudósítása Belgrád lövetéséről 1915-ben

SZABÓ PÁL

„A történelem az emlékekben élő múlt...”
(John Lukacs)

ABSTRACT

Lesser known the fact, that the town and fortress of Belgrade has twice changed hand during the First World War, in December of 1914 and October of 1915. The united armies of Austria–Hungary and Germany twice took into possession the former „White City”, the modern capital town of Serbia, Belgrade.

Between the short period of the two sieges, John Reed, the well known American war correspondent and journalist, was in the town, however in his reportage („Belgrade under the Austrian Guns”) he could show – from inner and more dramatic perspective – the lives of inhabitants and the bombardment of the town and adds important contribution to the prehistory of the last siege of Belgrade in the 20th century.

Belgrád városa és vára 20. századi hadtörténetének fontos eleme az első világháborúban betöltött stratégiai szerepe. Kevésbé ismert, hogy a Nagy Háború során a város kétszer is gazdát cserélt, 1914 decemberében és 1915 októberében, amelynek során az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország egyesített csapatai kétszer vették birtokukba az egykori magyar Nándorfehérvárt, a mai szerb fővárost. Az 1915. évi ostrommal – az esemény centenáriuma alkalmából – egy tavalyi tanulmányomban eseménytörténeti, hadtörténeti szempontból már foglalkoztam.¹

Még kevésbé ismert az a tény, hogy e két vihar közti szélcsendben John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító Belgrádban volt, és tudósításában belső, drámai perspektívából, irodalmi igénnyel mutatta be a város lakóinak a két ostrom közötti életét és körülményeit. Ez ugyanolyan fontos forrása a Belgrád utolsó, 20. századi ostromát kutató történésznek, mint az elsődleges források keresése. Ahogyan John Lukacs megfogalmazza: „A történelem az emlékekben élő múlt – melynek rekonstruálása szükségszerűen hiányos és nehéz, mert az emlékekben élő múlt egyszerre kevesebb és több, mint a múlt rekonstruálása a feljegyzett maradványaiból” (M. Nagy Miklós fordítása).² A tények és az emlékek kapcsolata viszont kölcsönös. Pierre Nora, a történelmi emlékezet problematikáját vizsgálva írja: „Az emlékezet csak azokkal a tényekkel törődik, amelyek megerősítik... A történelem és emlékezet folyton keveredik: a történelem azt jegyzi fel, amit az emlékezet diktál neki.”³ Jelen tanulmányomban Reed haditudósításának Belgráddal kapcsolatos részleteit kívánom felidézni, amellyel – tudomásom szerint – a hazai szakirodalom eddig még nem foglalkozott.

John Reed (1887–1920) életének rövid, de tartalmas harminchárom évében több volt, mint újságíró. Az Oregon állambeli Portlandben született. A Harvard Egyetemen egy ideig folytatott tanulmányok után Manhattanbe költözött, ahol már írásai megjelentek, és 1913-ra egyik sztárja lett a művészek és értelmiségiek szellemi központjának, a Greenwich Village-nek. Robert A. Rosenstone szerint fiatal, vállalkozó szellemű, kalandor, aranyifjú, egyszerre forradalmi agitátor, majd háborúellenes aktivista.⁴ Újságíró és irodalmi tehetség, egyforma mértékkel, a nyomtatott sajtó ünnepelelt híressége, aki a *Metropolitan Magazine* számára írta tudósításait.

Otthonosan mozgott saját korának meghatározó eseményei között. Elsősorban külföldi haditudósító volt, de ehhez bátorsága és hősiessége is kellett. Reed a forradalmak krónikásaként hívta fel magára a figyelmet.

Ezt jól mutatja az a két műve, amely általában – és nálunk is – jobban ismert. 1913-ban ment Mexikóba, ahol az éppen kirobbanó forradalomról akart tudósítani. Míg más tudósítók El Paso bárjaiban ülve szerezték ismereteiket, addig Jack átszökött a határon, vonaton és vagonokban utazott, utolérte a felkelők seregét, lóháton vonulva néhány hetet a vezérükkel töltött, és részt vett a torreóni ütközetben is.⁵ Ezekből az írásokból született az *Insurgent Mexico* (A felkelő Mexikó, magyar címén: *Viva Villa*) című műve, amely az 1913-as mexikói forradalmat és vezérét, Francisco (Pancho) Villát mutatja be.⁶ Ebben az első, nagyobb munkájában már megragadhatók azok az írói jellemvonások, amelyek későbbi munkáit is jellemzik. Főleg az, hogy nem kommentálja, hanem ábrázolja az eseményeket. Az 1967-es magyar kiadás fülszövege is ezt emelte ki: „Műve egyszerre regény és riportkönyv, tudósítási riportok és egyben novellák”. Különös fogékonysága a helyben hallott dalokra, balladákra is kiterjedt. Még a mexikói népballadákat is megemlíttette, sőt egyeseknek

a szövegét is lejegyezte (pl. a *Francisco Villa ébresztője*). „Minden mexikói százával tudja az ilyen dalokat. Nincsenek feljegyezve, de a rögtönzött változat szájról szájra jár. Némelyik ballada gyönyörű, mások groteszkek vagy szatirikusak, akár a francia népdalok.” Máskor meg gitárral „a népi corridókat adták elő... amilyen ezer meg ezer születik a nép ajkán”.⁷

A legismertebb munkája az, amely az 1917-es oroszországi bolsevik hatalomátvételt írja le. A *Ten Days That Shook The World* (*Tíz nap, amely megrengette a világot*) magyarul 1957 óta olvasható.⁸ Az amerikai kiadáshoz 1919-ben maga Lenin írt előszót. Reed előszavában a korábbi tárgyilagosság megtartásának igénye mellett már bevallja érzelmi elfogultságát. „A küzdelemben érzelmileg nem maradtam semleges. De a nagy napok történetének elbeszélése során igyekeztem az eseményeket a lelkiismeretes tudósító szemével nézni, és csak az igazat írni.” (Nyilas Vera fordítása)⁹

Tanulmányom szempontjából azonban nem ezek, hanem azok a keleti fronton írt tudósításai a fontosak, amelyek *The War in Eastern Europe* (A háború Kelet-Európában) címen összegyűjtve jelentek meg, kevésbé ismertek, és magyarul sem olvashatóak.

Reed ugyanis 1914-ben, Mexikóból visszatérve, megint csak haditudósító lett. A *Metropolitan Magazine* először a Nagy Háború nyugati frontjára küldte, azonban ezek a hónapok számára a teljes személyes és szakmai kudarcot hozták, a háborúellenességét erősítették. Úgy látta, hogy ennek a háborúnak nem volt értelme: nem forradalom, hanem a hideg és személytelen gépek harca. 1915-ben a keleti frontra utazott, és ez az időszak már termékenyebb volt. A *The War in Eastern Europe* című munkája elmondhatatlan emberi és etnikai konfliktusokat is ábrázol.

Az előszóból megtudjuk azt, hogy Reed a *Metropolitan Magazine* megbízásából, Boardman Robinson grafikussal – aki a tudósítások illusztrációit készítette – 1915 tavaszán indult el Kelet-Európába. Reed ismét rögzítette írói szempontjait: „Ebben a könyvben Robinson és én egyszerűen megpróbáltuk visszaadni az emberi létezésről való benyomásainkat úgy, ahogyan azokat Kelet-Európa országaiban találtuk, 1915 áprilistól októberéig” (Szabó Pál fordítása).¹⁰

A könyv második része mutatja be a két amerikai szerbiai útját. Belgrád felé, délről északnak haladtak. A *The Country of Death* (A Halál országa) című fejezet szerint Reed és Boardman Görögország felől érkezett. Thesszalonikiból indultak el, miközben Szerbiában már a tífuszjárvány szedte áldozatait. Emellett a himlő, a skarlát, a diftéria és a nyár közeledtével a kolera is fenyegetett a folyóvizekben maradt emberi és lótetemek miatt. A tudósítók a brit hadsereg orvosi kiküldöttségéhez tartozó hadnaggyal utaztak, akinek – kissé kényelmetlenül – egy hosszú kardot is kellett viselnie. Ennek ő maga adta meg különös, középkori eredetű, magyarázatát: „a szerbek addig nem hiszik el, hogy te egy hivatali személy vagy, míg nem viselsz egy kardot”.¹¹ A szerb kormányzat időközben Belgrádból Niš városába menekült, ahol a tífusz szintén végigsöpört.¹² Reed és társa április 24-én

még itt volt. Látták, hogy a szerbek Szent György ünnepét megülték – ez jelzi Szerbiában a tavasz közeledtét. Itt, a Vöröskereszt főhadiszállásán Reed feljegyezte általános társadalmi benyomásait is. Subotić ezredes büszkén közölte vele, hogy Szerbiában mindenki paraszti származású, akik mind büszkéek is erre. Például *„Putnik vajda, a hadsereg főparancsnoka, egy szegény ember, az apja földműves volt... A mi Skupštinánkban, a mi parlamentünkben, nagyon sok képviselő, paraszti származású, akik ott népviseletben ülnek.”*¹³ A frontvonal felé közeledve Kragujevacra, a hadsereg főparancsnokságra vonattal érkeztek. Közben a szerb katonák végeérhetetlen balladát énekeltek I. Péter királyukról (1903–1918) és a tavalyi Kolubara folyó melletti győztes csatájukról (1914 decembere), az ún. harmadik Potiorek-offenzíva visszaveréséről.¹⁴

Kragujevacban találkozott a Sajtóügynökség egyik kiküldöttjével – a szerző csak *„Johnson”-nak* nevezi –, aki egykor a belgrádi egyetem összehasonlító irodalom tanszékén volt előadó. Reed tőle hallott a részben már megújult és a városiasodás útjára lépett Belgrádról. Mindez a könyv *Toward the Front* (A Front felé) című fejezetében kapott helyet. *„Sok szerb »értelmiségi« szereti Belgrád városát, ahol ezelőtt három évvel még a parasztok vezették nyikorgó, ökör vontatta kordé szekereiket végig a mély sárban, a kikövezetlen utcákon, az egyszintes házak között, mint amilyenek Nišben vannak – és ez a város most épületeket öltött magára, kikövezett utakat, Párizs és Bécs erényeit és hibáit.”*¹⁵

Reed itt tudomást szerzett az 1914. évi osztrák–magyar harcokról, Belgrád egyszeri katonai kiürítéséről is. Potiorek harmadik offenzívájáról így ír: *„... akkor, december csípős hidegében, az osztrákok megkezdték a harmadik megszállást ötszázezer emberrel kétszázötvenezer ellen. Átzúdulva a frontvonalon, három, nagy távolságban elkülönített ponton, áttörték a szerb vonalakat és visszaszorították a kis sereget a hegyei közé. Belgrádot hátrahagyták az ellenségnek...”* A megelőző héten folytatott erős tüzérségi lövetés eredményeképpen a hadműveletet az 5. hadsereg parancsnoka, Liborius Frank gyalogsági tábornok kötelékébe tartozó fogarasi Tamássy Árpád altábornagy december 2-án hajtotta végre. Csapataival áthajózott a Száván és reggelre elfoglalta a fontosabb stratégiai pontokat.¹⁶ Reed ezután számolt be a szerb ellentámadásról, Belgrád visszaszerzéséről is: *„és akkor, az utolsó percben valami történt. Új lőszerutánpótlás érkezett Szalonikiből... Mišić tábornok támadást parancsolt...”* A Monarchia központi seregénél a tábornok áttörte a frontvonalat, szétzúzta azt, és az osztrák–magyar 1. hadsereg hátrahagyta minden ellátmányát, lőszerét, fegyvereit, sebesültjeit és tifusszal fertőzött katonáit. *„Egy ideig a balszárny megpróbálta megtartani Belgrádot, de a diadalittas, rongyos szerbek szó szerint a Szávába szorították őket, és rájuk lőttek, amint a Száván átúsztak.”*¹⁷ Potiorek valóban nem tudta visszaverni a szerb ellentámadást, kénytelen volt visszavonulni a Száva mögé, valamint az egész addig elfoglalt területet kiüríteni; december 14-én Belgrádot pedig Frank tábornok kénytelen volt feladni.¹⁸

Reed és társa 1915 áprilisának végén Belgrádba érkezett vonattal. Itt az 1914-es lövetés emléke fogadta őket. „A belgrádi vasútállomást elpusztította az ágyúzás, és az alapos munkát végző osztrák ágyú egyenként tette tönkre a közeli állomásokat is...”¹⁹ Autóval mentek a belvárosba. A háborúra való felkészülés, úgy látszik, egyáltalán nem állt meg, bármikor várható volt újabb lövetés. „Az út egy szép, termékeny völgyön keresztül kanyarodott, fehér villaépületekkel és tanyákkal, vastag és virágzó gesztenyefákba borulva. Közelebb, a városban egy hatalmas park árnyékos útjára fordultunk be, ahol nyáron Belgrád elegánsabb világa kezdi megmutatni legdivatosabb kocsijait és legújabb női ruháit. Most az utak gazosak, a pázsitok piszkosak és ápolatlanok. Egy gránátlövedék tönkretette a nyári pavilont.” Útközben, egy tenispályán pedig francia ágyúállást is láttak. „A nagy fák alatt, egy díszes forrás szélénél lovascsapat tartott őréséget, egy kissé távolabb, a tenispályán egy ágyúállást ástak ki két francia ágyú számára – a löveg francia matrózokból álló legénysége pedig körben, a fűben heverészve vidáman kiabált nekünk.”²⁰

A Száva felé haladtak, amikor egy becsapódó robbanás miatt meg kellett állniuk, majd egy ágyúpárbajnak is szem- és fültanúi lettek. „Hirtelen távoli, mély robbanás csapott a fülünkbe. Nincs semmi hasonló a világon a nagy ágyú kettős robbanásához és a lövedékek visító repüléséhez. Most, közelebb, bal kéz felől, másik, nagy ágyúk válaszoltak.” Nem is mehettek tovább, egy katonatiszt megállította őket: „Ne menjenek az úton, az úton lőnek! – kiabálta. Az angol útegek válaszolnak!”²¹

Reed leírása fontos adalék a Belgrád alatti kisebb harcokhoz. Tudjuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának a túlparton, Zimonyban lévő tüzérsége, valamint a flottabázisa, a Dunaflozilla tartotta ellenőrzés alatt a város alatti vízi forgalmat. A monitorok az Osztrák–Magyar Monarchia Dunaflozzájának kötelékéhez tartoztak, amelynek Lucich Károly sorhajókapitány volt a parancsnoka. A folyókról elnevezett monitorok közül a Leitha (Lajta) és a Maros nevű volt a legidősebb, őket a Körös és Szamos, illetve a Temes és a Bodrog monitorpár, majd az Enns követte, amelyek általában Zimonyban horgonyoztak.²² Ezek a folyón hajózó, alacsony oldalmagasságú, forgó lövegtornyos, két hajócsavaros, páncélozott hajók pedig heves tüzharcoltak vívtak Belgrádnál a Száván és a Dunán a szerb szárazföldi tüzérséggel. Azt is tudjuk, hogy még 1914 novemberében a franciák egy tengerészüteget állítottak fel a városban, amelynek parancsnoka Picot sorhajóhadnagy volt. Belgrád decemberi osztrák–magyar megszállása, majd feladása után a szerb hadvezetőséghez angol, francia és orosz tisztek érkeztek, és jelentős új haditechnikával (folyami fényszórók, nehéztüzérség) látták el a szerbeket. Nemcsak a Duna partjába ásott csatornákat kell itt megemlíteni, hanem a torpedókilövő állások létesítését is. A város légvédelmét pedig francia repülőgépek látták el.²³

Reed tudósítása ugyanis erről egy rövid, égi tűzpárbajt is megjelenít. „Alig egy negyed óra múlva a távoli lövetés folytatódott – majd abbamaradt. Egy mély, kitarító

morajlás erősödik, egy időre egyre jobban hallhatóan, betölti az eget. Hirtelen jött a súlyos és éles detonáció a fejünk fölött. Felnéztünk. Ott, meghatározhatatlan magasságban, egy csillogó repülőgép lebegett, mint egy színtelen sárkányrepülő a napon. Az alsó vezérsíkján, közös középpontban, vörös és kék kör volt ráfestve. »Francia!« – mondta Johnson. Majd a gép lassan délkelet felé fordul; mögötte pedig, úgy tűnt, nem több mint százyardnyi²⁴ távolságra, egy felrobbanó gránátnak fehér füstpamacsa virágzott ki. Amíg mi néztük, egy másik távoli fegyver szólt, majd egy további, és gránátok szökkentek a repülőgép után, ahogyan az elhaladt a szemünk elől, a fák mögé.²⁵

Azt tudjuk, hogy Belgrád fölötti április 28-án történt egy komolyabb légi harc. Egy francia repülőgép intézett támadást a Monarchia Körös nevű monitorja ellen. A támadás eredménytelen volt, a bombái a vízbe hullottak. Másnap négy francia repülőgép támadta meg a zimonyi flottabázist, azonban ez az akció sem járt sikerrel. Az Enns nevű monitorhajó légvédelmi ágyúja az egyik francia gépet el is találta. E légitámadás után nem jelentek meg repülőgépek a zimonyi bázisnál.²⁶ Véleményem szerint nagyon valószínű, hogy John Reed leírása éppen az április 28-i akciót örökítette meg.

A következő fejezet a *Belgrade Under Austrian Guns* (Belgrád osztrák ágyúzások alatt) címet kapta. A Belgrádot ért tüzérségi pusztításokról igazán ebben a részben olvashatunk. „Fűszálakat és a gatz préselték össze a járdakövek, már vagy fél éve nem járnak rajtuk... Nehéz volt elképzelni, hogy az óriás osztrák ágyúk rajtunk uralkodtak, és azt, hogy bármikor lövethetik a várost, ahogyan már számtalanszor megtették ezelőtt. Egy óriási, tizenöt lábnyi átmérőjű lyuk ásított az utca közepén. Egy gránát szétzúzta a Katonai Kollégium tetejét, belül robbant fel, kitörve mind egyik ablakot. A Háborús Hivatal nyugati fala leomlott a nehézágyúk összpontosított lövései alatt. Az olasz követség (épülete) szeplős és sebhelyes lett a repesztől, és a zászló megrongyolódva lógott a törött rúdján. Ajtó nélküli magánházak, a járdára lezuhanó mennyezetekkel, látszottak ablakkereteket lustán, ferdén hintázva, táblaüveg nélkül.”²⁷

„A pusztítás, végig a görbe sugárúton volt a legrosszabb, amely Belgrád egyetlen fő- és kikövezett utcája. Lövedékek zuhantak át a Királyi Palota mennyezetén, és kiszigerelték a belsejét. Ahogy továbbhaladtunk, egy megtépázott pávakakas (amely egykor a királyi kerteket ékesítette) állt egy törött ablakban, miközben az összegyűlt katonák nevető csoportja, a járdán alatta, utánozta hangját. Alig kerülte el valami azt a tűz-záport – házak, pajták, istállók, szállodák, éttermek, boltok és középületek – és a legutóbbi ágyúzás miatt is temérdek rom keletkezett alig tíz nappal ezelőtt. Egy ötemeletes hivatali épület felső két emeletét elfújta egy 30,5 centiméter átmérőjű lövedék.”²⁸ Ez utóbbi löveg, a 30,5 centiméter űrmértékű nehézmózsár félelmetes pusztítást végzett az 1915. évi októberi ostromban is. Ma is látható egy rozsdásodó, kiállított példánya a belgrádi várfal előtt (1. kép).

1. kép: A 30,5 cm-es nehézmozsár ma, a belgrádi vár fal előtt (A szerző felvétele)

2. kép: Kilátás a Szávára és a Dunára a Kalimegdánról (A szerző felvétele)

Bár – amikor Reed a városban tartózkodott – nem volt ostrom, a tudósításban, mégis arról olvashatunk, hogy Belgrádot folyamatosan lövették, ágyútűz alatt tartották 1915 áprilisában is. Ez történhetett Zimony felől, de a folyón cirkáló monitorok hajóágyúival is. „A Belgrádi Egyetem egy ásító romhalmaz lett. Az osztrákok számára ugyanis speciális célpont lett, mivel ott volt a pánszláv propaganda melegágya, és a diákjai között alakult meg az a titkos társaság, akinek tagjai felelősek Ferenc Ferdinánd főherceg meggyilkolásáért.”²⁹

„Az emberek már elkezdtek éppen visszazálogzni a városba, amelyet hat hónappal ezelőtt elhagytak, az első bombázás alkalmával. Minden este, naplemente idején az utcák egyre népesebbé váltak.”³⁰ Reed – név nélkül – megemlíti egy olyan kiadót, aki a bombázás idején is minden nap megjelentette a lapját, és akiről még gúnydal is született.³¹

John Reed természetesen a belgrádi Fellegvárban, a Kalimegdánon is járt. Onnan, mint egy békebeli, festői tájképet keresve, körülnézett (2. kép). Magával ragadta a kilátás gyönyörűsége, de ez a háborús panoráma magán viselte már az itt okozott szörnyű pusztítást, és elrejtette a halálhozó lövegeket is. „Meglátogattuk a régi »török« fellegvárat, amely megkoronázza a meredek hegyfokot, a Duna és a Száva folyó találkozására fölé magasodva. Itt, ahol a szerb ütegek voltak elhelyezve, volt a legkeményebb osztrák ágyútűz, egy épület is csak alig maradt, szó szerint összeroncslódott. Az utak, a nyitott terek végig szeplősek a nagy gránátok által felszaggatott kráterekkel. A két leomlott várfal között hason kúszunk fel a hegyfok végéig kinézni a folyóra. »Ne mustassátok magatokat!« – figyelmeztetett a kapitány, akinek a gondjaira voltunk bízva. – »Mert valahányszor mozgó dolgot látnak a svábok; rögtön dobnak ránk, mifelénk repülő gránátot.« A szirt végéről még a zavaros Duna látványa is csodálatos. A vízárban elárasztott szigetek – mintegy – felszúrva a fák hegyének bojtjával a vízfelszín felett. Magyarország széles, nagy alföldjei pedig elmerültek a sárga horizont tengerében. Két mérföldre, a Száván túl az osztrák Zimony városa aludt a sugárzó napfényben. Az alacsony dombon, délnyugatra vannak telepítve a láthatatlan rettenetes ágyúk... Majdnem alattunk feküdt eltört acél íveivel a nemzetközi vasúti híd, amely egykor összekötötte Konstantinápolyt Nyugat Európával [...] A folyón felfelé volt a félig elmerült Cigánysziget, ahol a szerb elővédek feküdtek a lövésárkaikban, kémlelték az ellenséget a másik szigeten, a vízen át négyszáz yardnyira.”³² A Zimonyt Belgráddal összekötő vasúti hidat még 1914 júliusában robbantotta fel a szerb kormányzat, hogy megakadályozza az összeköttetést.³³

A tudósító a szirtfokon még a kapitánnyal és a kíséretében lévő Johnson barátjával beszélgetett, akik elmondták neki a legfrissebb eseményeket. „A kapitány néhány fekete pontra mutatott rá, mérfölddel arrébb horgonyozva a Dunán felfelé, Zimony dombnyúlványa mögött. »Azok osztrák monitorok – mondta –, és az az alacsony, fekete motoros hajó, amely a parthoz közel, keletre horgonyoz, egy angol

ágyúnaszád. Múlt éjjel fellopakodott a folyón, és megtorpedózott egy osztrák monitort. Azt vártuk, hogy a város rögtön bombázva lesz. Az osztrákok általában Belgrádon állnak bosszút. « *De eltelt egy nap, és semmi jel nem mutatkozott az el-lenségtől, kivéve azt az egyet, amikor egy francia repülőgép felszállt a Száván túl. Akkor egy fehér gránát a fejünk fölött robbant szét, és sokkal utána a kétfedeles gép leereszkedett kelet felé ismét, a fegyverek folytatták a tüzelést, mérföldekkel hátrafelé...* » A legutolsó alkalommal, amikor Belgrádot bombázták, már választ kaptak a nagy angol, francia és orosz hajóágyúktól, amelyekről nem tudták, hogy itt vannak. Zimonyt bombáztuk, és elhallgattattunk két osztrák lőállást. »³⁴

Reed a következő nap is folytatta a szerb ütegek megtekintését, ahol sokféle nemzetiségű matrózt látott. Franciákat, oroszokat, briteket „...őrizve az dunai utat az osztrák utánpótlást szállító hajóktól, amelyek Zimony fölött kötöttek ki, várva az alkalomra, hogy lecsússzanak túl a Dunán fegyverrel és lőszerral a törökök számára”.³⁵ Valóban, a dunai útvonal kiemeltté vált, hiszen ebben az időben, Törökország a központi hatalmakat támogatta, és február óta tartott a harc a Dardanellákon: a Gallipoli-félsziget antant által történő megtámadása. Április 25-én pedig a félsziget több pontján az angol és francia seregek partraszállást kezdtek meg.³⁶ Németország számára, mivel tengeri úton már nem volt lehetséges, Törökország támogatása egyedül a Balkánon átvezető vízi úton lett volna elérhető.³⁷ Ebben a Belgrád és Vidin közötti, 330 kilométeres dunai folyamszakasz, valamint a zimonyi kikötő kulcsfontosságú szerepet játszott, innen indultak volna Törökországba a monitorok kíséretével a hadianyag-szállítmányok. Az első szállítmány még december 24-én indult el, de a szerb parti tüzérségi erők megakadályozták. Március 30-án indult az újabb kísérlet, amely ismét kudarccal járt. A német hadvezetőség ezután már nem próbálkozott.³⁸

Reed pontosan leírta Belgrádban lévő szerb tüzérség egyes felszereltségét is, amelynek még korabeli kínai ágyú is részét képezte. „A szerb ütegek az ágyúk bizarr keverékéből álltak. Voltak ott régi táborigényűk, amelyeket Franciaországban Creusot készített az első balkáni háborúra,³⁹ bronzcsövű ágyúk, amelyeket még Milán királynak⁴⁰ öntöttek a török háborúban, és mindenféle régi űrméretű, az osztrák-német táborigényűkből zsákmányolt példányok, amelyeket a tüzérség Bécsben öntött a szultánnak, török írással díszítve, emellett egy új ágyú, amely Jüan Si-kaj rendelésére készült, és amelynek závarzata kínai írással volt díszítve.”⁴¹

Mivel a folyót – mindkét fél részéről – fényszórókkal éjjel is állandóan pásztázták, lehetetlen volt bármiféle mozgás, szállítás. Reed egy ilyen akciót is megörökített. „Egy éjszaka a nagy osztrák fényszóró hirtelen rávilágít a folyamra és a városra. Vakító. Szikrák pattognak és hálnak el a folyó szigeteinek fáin között, s hallhatjuk az éles puskatüzet, ahol az előőrsek vannak az iszapban, lábukkal a vízben, és egymást ölték meg a sötétben.”⁴² Majd egy másik akciót megemlítve, így folytatja: „Az egyik

*éjjel az angol ütegek feldördültek a város mögött, a fejünk fölött füttyültek a lövedékeik, és visszanyomták az osztrák monitorokat, amelyek megpróbálták a folyón lelopózni. Akkor a magaslatok láthatatlan lövegei vöröset köpködtek a Száván keresztül. Egy órán át súlyos lövedékek száguldottak végig az égen, felrobbanva mérföldekkel hátrébb, körülbelül ott, ahol a füstölgő angol fegyverek voltak – és megremegett a föld, ahol álltunk.*⁴³ Viszont ezeknek a monitorok által végzett éjjeli őrjáratoknak éppen az volt a célja, hogy a vizonttüzelés révén felvillanó tűz elárulja az elrejtett ütegek pontos helyét.

Reed figyelmét nem kerülték el a szerb lövészárkok sem. Az egyik nap ezeket is a helyszínen vizsgálta meg. Ennek veszélyessége az amerikai tudósítót nem hátráltatatta meg, mert tudták, hogy Belgrád külvárosa, végig a Száva mellett, az osztrák fegyverek célkeresztjében volt. Reednek egy motoros csónakkal kellett mennie a Nagy Cigánysziget mögött, ahol látott egy széles, lapos fenekű teherhajót feketére festve, tüzelőnyílásokkal a puszkák számára kialakítva. Ez volt a „*Nebojsza*” nevű hajó. A kapitány elmondta, hogy „*Januárban, egy sötét éjjel, teleraktuk katonákkal a hajót, és leúsztattuk a folyón, így foglaltuk el ezt a szigetet*”.⁴⁴ Reed adatát megerősíti osztrák–magyar részről Wulff Olaf altengernagy visszaemlékezése is annyiban, hogy „*az ellenség csak a Belgrádból teljesen áttekinthető, általunk tehát tarthatatlan Cigánysziget megszállására és a vasúti töltés ágyúzására szorítkozott*”.⁴⁵

Az elfoglalt Nagy Cigányszigeten a szerbek védőállásokat építettek ki. Reed látta, hogy a katonák itt ásták ki a lövészállásaikat, teljesen elborítva a sártól. „*Sok lövészárkok a folyó szintje alatt volt és víz volt benne... két nappal ezelőtt a folyó kiöntött, és az emberek derekáig ért.*”⁴⁶ Megjegyzem, hogy a Cigánysziget fontos stratégiai szerepet kapott az 1915. évi októberi ostromban, mert a német tartalékhadtestnek itt kellett átkelnie és a Száván partra szállnia.⁴⁷

Az a tudósításból nem derül ki, hogy hány napot töltött Reed és társa még a tavaszi Belgrádban. A következő, *Along the Battle-line* (Végig tűzvonalban) című fejezet elején megtudjuk, hogy elbúcsúztak a várostól. „*Kocsijaink felvándorogtak az új zöldben és virágzó gyümölcsfák közt megbúvó, villákkal teleszórt dombra, és amikor visszanéztünk, még egyszer megpillantottuk Belgrádot, a Fehér Várost a hegyfokon és az osztrák folyópartot.*”⁴⁸

De Belgrád ágyúkkal, mozsarakkal való bombázásának képe egy alkalommal a műben még visszaköszön. Reed és Boardman – további szerbiai átutazásuk során – hegedűn és kornetten játszó cigányoktól hallott egy a végítéletet felidéző balladát erről, amelynek szövegrészletét Reed az *A Nation Exterminated* (Egy megsemmisített nemzet) című fejezetben közölte is. Az énekben a szerb miniszterelnök, Nikola Pašić hűséges hitvese, Đurđina Duković asszony rémálmában látja a szörnyű pusztítást.

„Észak felé a föld remeg,
rengett a Szerémség, Bácska és Magyarország
és rettenetes sötétség
borult délen Belgrádra,
a Fehér Városra, mely a folyókon úszik.
Keresztben a gyász, villámok, kereszt
és mennydörgés követi,
lesújtja a házakat és a palotákat,
recsegnek a villák és szállodák
és Belgrád remek üzletei.
A Száva és a Duna felől
felszállnak a morajló víz-sárkányok,
dörgést és villámokat szórva
végig az egész Belgrádra, a Fehér Városra.
Romba dőlnek a házak és utcák,
tönkremennek a szállodák és paloták,
összetörnek a fás járdák,
lángolnak a bájos boltok,
összedőlnek a templomok és kápolnák.
Mindenütt gyerekvisítás és elesettek,
mindenütt idős nők és férfiak zokognak!
Mintha az utolsó, a szörnyű Végítélet Napja
sújtott volna le Belgrádra!”⁴⁹

A város számára ezek a megpróbáltatások azonban nem értek véget. A Potiorek-offenzívák kudarca után, Németország nyomására, ismét napirendre került egy újabb, Szerbia elleni támadás. Az 1915 nyarán kidolgozott tervben Szerbia elfoglalásának első lépése már Belgrád bevétele volt. Potiorek még 1914 decemberében az alábbi intenciót intézte leendő utódjának: „*Ha Önnek kell Szerbiát még egyszer megtámadni, csak Belgrádnál tegye*”.⁵⁰ A Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia és Bulgária összehangolt támadásával tervezett feladat megvalósítása August von Mackensen német tábornagra várt, aki a város ostromát, az osztrák–magyar 3. hadsereggel, báró kövesházai Kövess Hermann tábornokra bízta, majd október 7-én Belgrád utolsó, 20. századi ostroma meg is kezdődött.

John Reed, az ismert amerikai újságíró és haditudósító ekkor már távol volt. Tudósításai számunkra azért érdekesek, mert a szerbek oldaláról nézve belső, drámaibb perspektívából mutatta be a város képét és annak lövetését, amely fontos adalékot ad Belgrád, utolsó 20. századi ostromának előtörténetéhez.

JEGYZETEK

A szerzőt a tanulmány megírásakor a Nemzeti Művelődési Intézet III. országos kulturális közfoglalkoztatási programja támogatta. A szerző a Nemzeti Művelődési Intézet (Szeged) munkatársa, a Délvidék Kutató Központ, valamint a Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület tagja.

- ¹ Szabó Pál: *Belgrád 1915. évi osztrák–magyar, német ostroma és elfoglalása*. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület. Évkönyv 5. Tomik Nimród (szerk.). Topolya, 2015. (A továbbiakban: Szabó, 2015.) 5–16.; illetve: Szabó Pál: „Mert szép vagy Belgrád, de szépséged most bánatos.” *Szegedi újsághírek Belgrád 1914-es birtokbavételéről és 1915. évi sikeres ostromáról*. In: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület. Évkönyv 6. Besnyó Károly (szerk.). Topolya, 2016. (A továbbiakban: Szabó, 2016.) 69–82.
- ² Lukacs, John: *A történetírás jövője*. M. Nagy Miklós (ford.). Budapest, 2012. 34.
- ³ Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. In: Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2000. 15., 20.
- ⁴ Rosenstone, Robert: *Wars and Revolution: The reporting of John Reed. Introduction, page vii-ix*. In: *The collected works of John Reed*. New York, 1995. (A továbbiakban: Reed, 1995.) Itt köszönöm meg Szilvia Szekely és Andrew Szekely (USA) baráti segítségét a kötet megszerzésében.
- ⁵ Reed, 1995. Introduction, page ix.
- ⁶ Magyarul: Reed, John: *Viva Villa*. (Fáklya Könyvek) Budapest, 1967. (A továbbiakban: Reed, 1967.) Ezt érdekes módon spanyol kiadásból fordította Sobieski Artúr.
- ⁷ Reed, 1967. 38., 43–45., 47–48., 85–86.
- ⁸ Reed, John: *Tíz nap, amely megrengette a világot*. Nyilas Vera (ford.). Negyedik kiadás. Budapest, 1983. (A továbbiakban: Reed, 1983.)
- ⁹ Reed, 1983. 10.
- ¹⁰ „And in this book Robinson and I have simply tried to give our impressions of human being as we found them in the countries of Eastern Europe, from April to October, 1915.” (Reed, 1995. 272.) A továbbiakban, amennyiben a fordító nevét külön nem jelzem, John Reed szövegrészleteit saját fordításomban közlöm.
- ¹¹ Uo. 304. „the Serbians won't believe you're an officer unless you carry a sword...”
- ¹² Uo. 317.
- ¹³ „Voyvoda Putnik, commander-in chief of the army, is a poor man; his father was a peasant... Many of the deputies to the Skouptchina, our parliament, are peasants, who sit here in peasant dress.” (Uo. 320.)
- ¹⁴ Uo. 325.; Szabó, 2015. 9.
- ¹⁵ „...many Serb 'intellectuals' are like the city of Belgrade, where only three years ago the peasants drove their creaking oxcarts along unpaved streets deep in mud, between one-story houses like the houses of Nish – and which now puts on the buildings, the pavements, the airs and vices of Paris and Vienna.” (Reed, 1995. 327.)
- ¹⁶ *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–ZS. Sziij Jolán (főszerk.), Ravasz István (szerk.). Budapest 2000. (A továbbiakban: MEV, 2000.) 66–67. (Pollmann Ferenc: *Belgrád elfoglalása*, 117. szócikk). Lásd még: Szabó, 2015. 9.; Szabó, 2016. 71–72.
- ¹⁷ „And then, at the last minute, something happened. New supplies of ammunition arrived from Salonika... General Michitch ordered an offensive... For a time the left wing tried to hold Belgrade, but the exultant, ragged Serbians drove them literally into the River Save and shot them as they swam across.” (Reed, 1995. 332.)
- ¹⁸ MEV, 2000. 551. (Pollmann Ferenc: *Potiorek-offenzívák*, 1241. szócikk); Szabó, 2015. 9. Erről bővebben hírt adtak a korabeli magyarországi (szegedi) hírnap tudósítások. Lásd: Szabó, 2016. 69–82.
- ¹⁹ „The railway-station of Belgrade had been destroyed int he bombardment, and one by one the searching Austrian cannon had wrecked the nearer stations...” (Reed, 1995. 334.)
- ²⁰ „The road wound through a beautiful, fertile valley, with white villas and farmhouses smothered in thick blooming chestnuts. Nearer town we entered the shaded road of an immense park, where in summer the fashionable world of Belgrade comes to show its smartest carriages and its newest gowns. Now the were weedy, the lawns dusty and unkempt. A shell had wrecked the summer pavilion. Under the big trees at the edge of an ornamental fountain a troop of cavalry was picketed, and a little farther ont he tennis-court had been disembowelled to make emplacements for two French cannon – the French sailors of the gun crew, lying around ont he grass, shouted gayly to us.” (Uo. 334.)

- ²¹ „... suddenly a distant deep booming fell upon our ears. It was like nothing else in the world, the double boom of big cannon, and the shrill of shells. And now, nearer at hand, off to the left, other great guns answered... »Don't go that way« he shouted... They are firing on the road! The English batteries are replying!” (Uo. 334.)
- ²² Dr. Csonkaréti Károly: Császári és királyi hadihajók. Debrecen, 2002. 24.; Csonkaréti Károly – Benczúr László: Haditengerészek és folyamörök a Dunán. A Császári (és) Királyi Haditengerészet Dunaflojtillájától a Magyar Királyi Honvéd Folyamörökig (1870–1945). Budapest, é. n. (1991.) 65. (A továbbiakban: Csonkaréti – Benczúr, 1991.)
- ²³ Csonkaréti – Benczúr, 1991. 66.
- ²⁴ 1 yard = 3 feet = 91, 44 cm.
- ²⁵ „For about a quarter of an hour the far shooting continued – then it ceased. A deep, steady humming had been growing more and more audible for some time, filling all the air. Suddenly there came the heavy, sharp crack of a detonation over our heads. We looked up. There, immeasurably high, gleaming like pale dragon-fly in the sun, an aeroplane hovered. Her lower planes were painted in concentric circles of red and blue. »French!« said Johnson. She was already turning slowly toward the east and south. Behind her, not more than a hundred yards it seemed, the white puff of an exploding shrapnel slowly flowered. Even as we looked, another distant gun spoke, and another, and the shells leaped after her as she drifted off of our vision behind the trees.” (Reed, 1995. 334., 336.)
- ²⁶ Az osztrák–magyar dunai hajóhad a világháborúban. Írta: Wulff, Olaf ny. á. antelgernagy. Budapest, é. n. (1936.) (A továbbiakban: Wulff, 1936.) 50.; Csonkaréti – Benczúr, 1991. 68.
- ²⁷ „Grass and weeds pushed between the cobbles, untravelled now for a half a year... it was hard to imagine that the Austrian big guns dominated us, and that any moment they might bombard the city, as they had a dozen times before. Everywhere were visible the effects of artillery fire. Great holes fifteen feet in diameter gaped into the middle of the street. A shell had smashed the roof of the Military College and exploded within, shattering all the windows; the west wall of the War Office had sloughed down under a concentrated fire of heavy guns; the Italian legation was pitted and scarred by shrapnel, and the flag hung ragged from its broken pole. Doorless private houses, with roofs cascading to the sidewalks, showed window-frames swinging idly askew without a pane of glass.” (Reed, 1995. 338.)
- ²⁸ „Along that crooked boulevard which is Belgrade's main and the only paved street, the damage was worse. Shells had dropped through the roof of the Royal Palace and gutted interior. As we passed, a draggled peacock, which had once adorned the Royal gardens, stood screaming in a ruined window, while a laughing group of soldiers clustered onto the sidewalk underneath imitating it. Hardly anything had escaped that hail of fire – houses, sheds, stables, hotels, restaurants, shops, and public buildings – and there were many fresh ruins from the latest bombardment, only ten days before. A five-story office building with the two top floors blown off by a 30.5-centimeter shell...” (Uo. 338.)
- ²⁹ „The University of Belgrade was only a mass of yawning ruins. The Austrians had made it their special target, for there had been the hotbed of Pan-Serbian propaganda, and among the students was formed the secret society whose members murdered the Archduke Franz Ferdinand...” (Uo. 339.)
- ³⁰ „Already the people were beginning to drift back to the city which they had deserted six months before, at the time of the first bombardment. Every evening, toward sundown, the streets became more and more crowded.” (Uo. 339.)
- ³¹ „Van egy kis dalocska róla, amelyet egész Belgrád szerzte énekelték: »Egy osztrák ágyúgolyó végigszántja az eget, így szól: 'Most lerombolom Belgrádot, a Fehér Várost, de amikor meglátta, hogy R-t pusztítaná el, félrehúzta az orrát, kiáltja: Pfüj! és arrébb vette útját.«” (Uo. 339.)
- ³² „We visited the ancient Turkish citadel which crowns the abrupt headland towering over the junction of the Save and the Danube. Here, where the Serbian guns had been placed, the Austrian fire had fallen heaviest; hardly a building but had been literally wrecked. Roads and open spaces were pitted with craters torn by big shells. All the trees were stripped. Between two shattered walls we crawled on our bellies to the edge of the cliff overlooking the river. »Don't show yourselves« cautioned the captain who had us in charge. »Every time the Swabos see anything moving here, they drop us a shell.« From the edge there was a magnificent view of the muddy Danube in flood, inundated islands sticking tufts of tree tops above the water, and the wide plains of Hungary drowned in a yellow sea to the horizon. Two miles away, across the Save, the Austrian town of Semlin slept in radiant sunlight. Ont hat low height to the west and south were planted the invisible threatening cannon... Almost immediately below us lay the broken steel spans of the international railway bridge which used to link Constantinople to western Europe... And upstream still was the half-sunken island of Tzigalmia, where the

Serbian advance-guards lay in their trenches and sniped the enemy on another island four hundred yards away across the water." (Uo. 341–342.)

³³ Szabó, 2015. 6.

³⁴ „The captain pointed to several black dots lying miles away up the Danube behind the sholder of Semlin. »Those are the Austrian monitors« he said. »And that low black launch that lies close in to shore down there to east, she is the English gunboat. Last night she stole up the river and torpedoed an Austrian monitor. We expect the city to be bombarded any minute now. The Austrians usually take it out on Belgrade«. *But the day passed and there was no sign from the enemy, except once when a French aeroplane soared up over the Save. Then white shrapnel cracked over our heads, and long after the biplane had slanted down eastward again, the guns continued to fire, miles astern...* »The last time they bombarded Belgrade, they were answered by the big English, French, and Russian naval guns, which they did not know were here. We bombarded Semlin and silenced two Austrian positions.«" (Reed, 1995. 342.)

³⁵ „... guarding the channel of the Danube, against the Austrian supply-boats which were moored above Semlin, waiting for a chance to slip past down the Danube, with guns and ammunition for the Turks." (Uo. 342.)

³⁶ Galántai József: *Az első világháború*. Budapest 1980. 264.

³⁷ Szabó, 2015. 8., 10.

³⁸ Wulff, 1936. 47.; Csonkaréti – Benczúr, 1991. 66–67.

³⁹ 1912–13.

⁴⁰ Milan Obrenović király (1868–1882)

⁴¹ „The Serbian batteries were a queer mixture of ordnance; there were old field-guns made by Creusot in France for the First Balkan War, ancient bronze pieces cast for King Milan in the Turkish War, and all kinds and calibers captured from the Austrians–German field guns, artillery manufactured in Vienna for the Sultan, ornamented with Turkish symbols, and new cannon ordered by Yuan Shi Kai, their breeches covered with Chines characters." (Reed, 1995. 342–343.) A szövegben szereplő Jüan Si-kaj kínai tábornok, császári miniszter, később Kína elnöke, majd császára (1912–1916).

⁴² „At night the great Austrian search-light would flare suddenly upon the stream and the city, blinding; sparks would leap and die among the trees of the river island, and we would hear the pricking rifle-fire where the outposts lay in mud with their feet int he water, and killed each other int he dark." (Uo. 343.)

⁴³ „One night the English batteries roared behind the town, and their shells whistled over our heads as they drove back the Austrian monitors who were trying to creep down the river. Then the invisible guns of the highland across the Save spat red; for an hour heavy missiles hurtled through the sky, exploding miles back about the smoking English guns – the ground shook where we stood." (Uo. 343.)

⁴⁴ „In January, one dark night, we filled her full of soldiers and let her float down the river. That is how we captured this island." (Uo. 345.)

⁴⁵ Wulff, 1936. 46.

⁴⁶ „Many of the trenches were below the flood level, and held water... only two days before, the river had risen until it was up to the men's waists." (Reed, 1995. 345.)

⁴⁷ Szabó, 2015. 13.

⁴⁸ „Our carriages crawled up a hill strewn with villas hidden in new verdure and flowering fruit trees; and, looking back, we had last view of Belgrade, the White City, on her headland, and the Austrian shore." (Reed, 1995. 349.)

⁴⁹ „Northward the earth trembles – / Trembled Serm, Batchka and Hungary – / And the terrible darkness / Rolls south upon Belgrade, / The White City that rides the waters. / Athwart the gloom lightning cross, / And thunder follows after, / Smiting the houses and the palaces, / Wrecking the villas and hotels / And the fine shops of Belgrade. / From the Save and the Danube / Soar the roaring water-dragons – / Spitting thunder and lightnings / Over Belgrade, the White City; / Blasting houses and streets, / Reducing to ruin hotels and palaces, / Smashing the wooden pavaments, / Burning the pretty shops, / And upsetting churches and chapels; / Everywhere the screams of children and invalids – / Everywhere the cries of old women and old men! / As if the last terrible Day of Judgement / Broke over Belgrade!" (Uo. 362–363.)

⁵⁰ Idézi: Szabó, 2015. 5.